

5 Raamstraat
3918
Wrecht

for a. l. R.

m. a.

Dr. G. VAN HOORN

WAPENDANS EN MYSTERIËN OPTOCHT
OP ITALISCHE VAZEN

Overdruk uit

MEDEDEELINGEN VAN HET NEDERLANDSCH
HISTORISCH INSTITUUT TE ROME VII. 1927

's-Gravenhage, Martinus Nijhoff

Bibliothèque Maison de l'Orient

149199

WAPENDANS EN MYSTERIËN-OPTOCHT OP ITALISCHE VAZEN

door

DR. G. VAN HOORN

De vazen met zwarte en roode figuren, in Italië vervaardigd in navolging van de Grieksche, zijn in de laatste jaren nauwkeurig bestudeerd uit een kunsthistorisch oogpunt. Ze blijven bovendien belangrijk voor de kennis van het antieke leven. Daarbij doet zich een principieele moeilijkheid voor. Soms volgen ze getrouw de Grieksche voorbeelden en illustreeren dus ook de gebruiken der Grieken; maar dikwijls hebben de Italische schilders in den geïmporteerden stijl de zeden en gewoonten hunner eigen omgeving afgebeeld. Een en ander blijkt uit de volgende studie over een drietal Italische vazen.

Wapendans. — Dat dansen een goede voorbereiding kan zijn voor den oorlog, is uitgedrukt in de bekende woorden: „Zij, die met reidansen het schoonst de goden eeren, zijn de beste krijgslieden” ¹⁾. De Grieken leggen daarbij den nadruk op de schoonheid der bewegingen. Bij de Romeinen vindt de dans zijn rechtvaardiging in de godsdienstige gezindheid; want ofschoon in het algemeen bij hen de stelregel geldt, dat niemand nuchter danst, of hij moet krank van zinnen zijn, spreekt zelfs Varro met eerbied over den alouden cultusdans, waarbij de godsdienst elke vezel van het lichaam doortintelt. Het strijdbare volk beoefende vooral den wapendans ter eere van Mars, die zelf als danser werd afgebeeld.

¹⁾ Zie hierover F. Weege, *Der Tanz in der Antike*, p. 31.

De wapendans werd van oudsher in Italië beoefend. Daarvan getuigen Etrurische muurschilderingen en vazen. Eenige vazen vertoonen een wapendans, die zoozeer van Grieksche voorstellingen afwijkt, dat wij ze zonder aarzelen als getuigen van Italische gewoonten mogen beschouwen. De amphora met zwarte figuren (afb. 1) is vervaardigd in Etrurië in het begin van de 5de eeuw v. Chr. ¹⁾ Beide kanten zijn geheel gelijk versierd. Op den schouder zijn in slappen stijl twee groote oogen geschilderd; de omtrek der iris wordt aangegeven door een (bijna geheel onzichtbaar geworden) cirkel, waarschijnlijk van witte verf. De voornaamste voorstelling vertoont twee mannen, met een mantel gedrapeerd; zij dragen een groot rond schild aan den arm, maar zij hebben geen helm en zijn ook verder ongewapend. Bij beiden is de rechterhand gesloten, alsof hij een lans omvatte, zoodat men zou kunnen meenen, dat deze slechts door slordigheid van den schilder ontbreekt. Deze meening verliest aan waarschijnlijkheid bij vergelijking met een kan in het Louvre (afb. 2), met een zeer verwante voorstelling ²⁾; hier is de geopende rechterhand blijkbaar als leeg bedoeld. Deze kan vertoont eveneens den stijl der Etrurische vazen uit den overgangstijd, toen de Ionische invloed geleidelijk door Attischen werd vervangen. Merkwaardig is op beide vazen de versiering van de schilden. Nergens zoo duidelijk als op de amphora blijkt, dat daar-

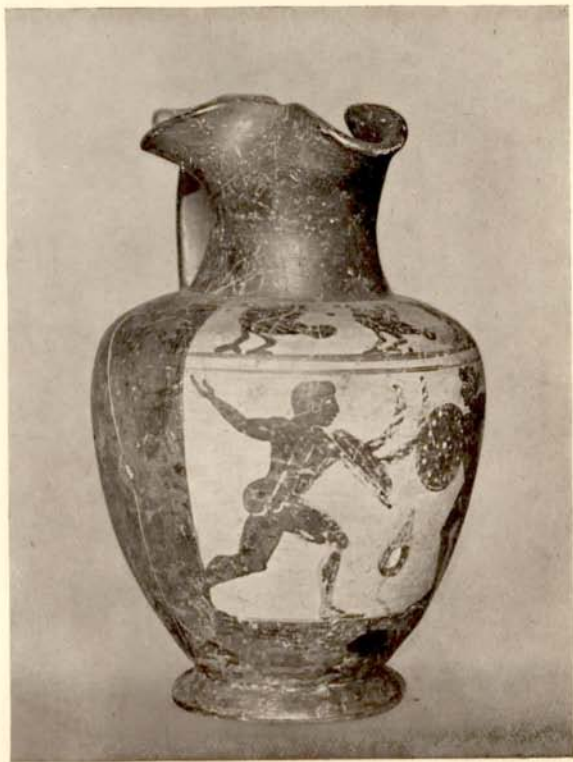
¹⁾ De amphora is het eigendom van het Nederlandsch Lyceum te 's-Gravenhage. Hoog 35 c.M. Grauwgele klei. Bruinzwarte, weinig glanzende verf. Details ingekrast. — Aan Prof. Dr. D. Cohen danken wij de foto en het verlof om deze vaas te publiceeren.

²⁾ Oinochoë, afkomstig uit Italië, vroeger in de verzameling Campana, no. 458; thans in het Louvre, E 772. Hoog 23 c.M. Klei licht van kleur, eenigszins bleekrood. De meeste details met witte verf aangebracht, enkele ingekrast. Foto Giraudon, 27328.

Prof. E. Pottier zeggen wij dank voor uitvoerige inlichtingen en het verlof tot publiceeren.

1. Etrurische amphora in het Nederlandsch Lyceum.

2. Etrurische oinochoë in het Louvre.

mee twee groote veeren bedoeld zijn, die op eenigen afstand van elkaar in het schild zijn vastgestoken. Hiermee vervallen de verklaringen van dergelijke schildversieringen als „tongen”, op een Ionisch-Etrurische hydria in het Vatikaan ¹⁾; als „haken”, op dergelijke vazen in München ²⁾. De juiste verklaring geeft Cultrera voor een stamnos in Villa Giulia ³⁾.

Afwijkend is de neerhangende versiering op een amphora in München ⁴⁾, waar men door vergelijking met de helmbossen op dezelfde vaas aan een pluim van paardenhaar zou kunnen denken, die midden op het schild bevestigd is. Soms doet zich een vraag van interpretatie voor: „Bedoelt de schilder hier werkelijke veeren en in andere gevallen een plastisch afgebeelde slang ⁵⁾, een griffioen ⁶⁾, een gorgoneion ⁷⁾, dus in het algemeen schildteekens, die buiten het schild uitsteken; of heeft hij met dichterlijke vrijheid, om meer effect te bereiken, aldus de versiering afgebeeld, die in werkelijkheid plat op het schild was aangebracht, hetzij als inlegwerk, hetzij geschilderd ⁸⁾?” De amphora (afb. 1) spreekt zeer duidelijk van ver uitstekende ornamenten en geeft dus den doorslag tegenover meer twijfelachtige gevallen.

Over deze veeren is een korte uitweiding noodig. Als versiering van helmen komen ze bij de Grieken reeds

¹⁾ C. Albizzati, *Vasi antichi dipinti del Vaticano*, no. 237, tav. 23.

²⁾ J. Sieveking, R. Hackl, *Vasensamml. zu München*, no. 853, Abb. 122; no. 854, Taf. 37; no. 855, Abb. 125.

³⁾ *Monum. ant. Lincei*, XXIV, p. 391, no. 44, tav. 25. *Corpus Vasorum, Villa Giulia*, IV B n, tav. I, 1; 3.

⁴⁾ Sieveking-Hackl, no. 853, Abb. 123.

⁵⁾ Gerhard, *Auserl. Vas.*, Taf. 208.

⁶⁾ *Mon. dell' Inst.*, IX, tav. 6; Pfuhl, *Zeichn. u. Malerei*, Abb. 585; Furtwängler-Reichhold, II, Text, Abb. 72—74.

⁷⁾ Furtwängler-Reichhold, Taf. 70, 2.

⁸⁾ Zie hierover Max Greger, *Schildformen und Schildschmuck bei den Griechen*, Diss., Erlangen, 1907, p. 69 sqq.

vroeg voor; dikwijls prijkt aan weerskanten van den helm een groote prachtige veer ¹⁾. De Romeinen, bij wie veeren als helmversiering in de 2de eeuw v. Chr. reeds zeer algemeen zijn, hebben ze waarschijnlijk van de Osci overgenomen ²⁾, zoowel voor het leger, als voor de afdeeling der gladiatoren, die aanvankelijk nog „Samnites” heetten ³⁾. Een scholion op Juvenalis, I. 3. 158 vertelt, dat de gladiatoren bij de parade met pauwenveeren getooid waren. Een gladiator, die *pinnirapus* genoemd werd, moest blijkbaar zijn tegenstander den prachtigen helmtooi trachten te ontrukken.

Zeer zeldzaam zijn veeren op schilden. Deze omvangrijke ornamenten moeten in een werkelijken strijd onpractisch geweest zijn. Men zou ze het liefst als ijdele praal bij een parade of bij het spiegelgevecht van een wapendans verklaren; zeker wel te recht bij onze beide vazen (afb. 1 en 2) ⁴⁾. Maar de bovenvermelde hydria in het Vaticaan (no. 237) met een strijd op leven en dood, en een amphora in Würzburg ⁵⁾ met tooneelen uit de Ilias, waar op het slagveld een schild ligt met vijf ver uitstekende versieringen (tusschen twee veeren een paar dierenooren ⁶⁾ en een rond oog in het midden), — deze vazen herinneren ons er aan, dat in vroe-

¹⁾ Daremberg-Saglio, *Dictionn. d. antiq.*, s. v. *Galea*, p. 1436 sqq.; P. Couissin, *Les armes romaines*, 1926, p. 155; p. 262.

²⁾ F. Weege, *Oskische Grabmalevei*, in *Jahrb. d. deutsch. arch. Inst.*, 24, 1909, p. 155.

³⁾ Varro, *de ll.*, V, § 142.

⁴⁾ Een jonge man, die op elken arm een rond schild draagt, dat met drie omhoogstaande veeren is versierd, (op een amphora in München, no. 855, Abb. 125), voert blijkbaar ook een wapendans uit.

⁵⁾ *Oesterr. Jahresh.*, XII, 1910, Taf. V—VIII; Gerh., *Auserl. Vas.*, Taf. 194. Een foto van het gewenschte gedeelte der amphora danken wij aan Prof. H. Bulle. (Foto Würzburg, B 606).

⁶⁾ Ter bevestiging van deze verklaring, die wij aan Prof. F. Studniczka danken, vergelijkte men de dierenooren op Ionische oogenschalen *Athen. Mitt.*, XLVI, 1921, p. 164.

gere eeuwen nog andere factoren dan de nuchtere practijk in den oorlog meetelden.

De vazen, waarop veeren als schildversiering voorkomen, zijn alle van lokaal-Italischen stijl, met uitzondering van de amphora in Würzburg, die een Grieksch product schijnt te zijn; toch is het mogelijk, dat ook deze in Italië vervaardigd is en dat de Griek, die de beschrijving uitvoerde, de bewapening van zijn nieuw vaderland heeft afgebeeld. Of is er in de literatuur een bewijs te vinden, dat ook Grieken hun schild met veeren versierd hebben: wordt deze tooi aangeduid door het epitheton in *λαισήια πτερόεντα*? Men zou het dan moeten vertalen: „voorzien van veeren”. Wij verkiezen de gebruikelijke vertaling: „licht bewegelijk, fladderend als veeren”, en zien voorloopig, zoolang niet Grieksche vondsten het weerleggen, in de veeren een schildversiering, die beperkt blijft tot de landen, waar de veeren meer dan in Griekenland in trek waren en nog zijn. Op een Italische muurschildering is ook de kop van een paard met veeren versierd ¹⁾, zooals men nog altijd in Napels hooge spitse veeren op den kop van trekdieren kan zien wuiven.

Gaarne vermelden wij een hypothese van Prof. Potier, die reeds vroeger ²⁾ de *cornicula*, de eereetekens der Romeinsche soldaten, als metalen nabootsing van veeren heeft verklaard en die thans naar aanleiding van deze vazen het vermoeden uitspreekt, dat Italische krijgslieden in de 5de eeuw veeren, als eereetekens verkregen, op hun schild hebben gestoken. Wij kunnen hierop voortbouwen door te veronderstellen, dat de *pinnirapus* juist daarom de veeren moest trachten weg te rukken, omdat ze een onderscheidingsteeken van den tegenstander waren, en dat het evenzoo het doel was van den wapendans op onze vazen (afb. 1 en 2), met

¹⁾ F. Weege, l. c., Tafel 8.

²⁾ Daremberg-Saglio, *Dictionn. d. antiq.*, s. v. *Corniculum*.

sierlijk gebaar de veeren te plukken van het schild van den partner. Deze verspreide aanduidingen schijnen ons op het spoor te brengen van een oorlogsspel vol behendigheid, dat zich door zijn ongevaarlijk karakter scherp onderscheidt van de meeste gladiatoren-vertooningen met hun bloedig einde. Het ware te vergelijken met het onschuldige volksspel der *courses provençales*, waarbij men een cocarde moet afrukken van den kop van een stier; daarmee vermaakt zich diezelfde volksmenigte, die straks zal genieten van de wreede *corridas de muerte*, de stierengevechten in Spaanschen stijl.

Mysteriën-optocht. — Zoolang de handelingen in het telesterion van Eleusis een diep geheim blijven, moeten wij ons tevreden stellen met althans iets te weten van de ceremoniën, die in het openbaar geschieden, zooals de groote processie, die jaarlijks op den 19den Boëdromion van Athene naar Eleusis trok. Daarbij werden de heilige voorwerpen zorgvuldig in een *cista mystica* verborgen gehouden, maar er waren andere cultus-voorwerpen, die door de feestgangers openlijk werden gedragen, zoodat beeldhouwers en vazenschilders er geen geheim van behoeften te maken en ze herhaaldelijk hebben afgebeeld. Zooals men de dienaren van Dionysos kan herkennen aan den thyrsusstaf, zoo vindt men talrijke afbeeldingen van Eleusinische mysten met een bundel in de hand, samengesteld uit bladerrijke myrtetakjes, met banden omwonden. Pringsheim, die een thans niet meer geheel volledige lijst der bewaard gebleven afbeeldingen geeft ¹⁾, zet uiteen, dat de naam βάκχοι daarvoor ten onrechte wordt gebruikt; de juiste

¹⁾ H. G. Pringsheim, *Archäologische Beiträge zur Geschichte des eleusinischen Kults*, Diss., Bonn, 1905, p. 16 sqq. — Nog weinig bekend is een zeer fraaie lekythos, met vergulde reliefs versierd, uit Kertsch, in het Louvre; *Revue des études grecques*, XXXII, 1919, p. 406 sqq., Pl. I. In een gezelschap van goden te Eleusis bevindt zich een jeugdige figuur (Apollo, Herakles, Eubouleus?), die den bundel in den arm houdt.

3. Zuid-Italische krater te Florence.

naam is nog niet gevonden, maar uiterlijk en samenstelling zijn bekend. Een mooie plastische afbeelding vindt men als attribuut van een marmeren beeld in het Conservatorenpaleis te Rome ¹⁾; het is een παῖς ἐφ' ἑστίας, een knaap, die offerdienst verrichtte in Eleusis. Voor de bijzonderheden der samenstelling leert men het meest door een offervaas, bestemd voor den cultus in Eleusis, waarop niet alleen de volledige mysteriënbundels zijn geschilderd, maar bovendien afzonderlijk de breede hulzen of ringen, open als gevlochten traliewerk, die om de takken werden geschoven ²⁾. Midden in den bundel was een dikke stok, waarvan het onder-einde iets uitstak en als handvat dienst deed. Dit is zeer duidelijk te zien op een vaasbeschildering, waarin men sinds lang een groep mysten heeft herkend. Het is een klokvormige krater, gevonden in Chiusi, thans in het museum te Florence, no. 4051 (Pl. 3) ³⁾, uitvoerig beschreven door Heydemann ⁴⁾. De vaas, vervaardigd in Zuid-Italië ⁵⁾, is met roode figuren versierd; voor den schimmel en de details der bundels is witte verf gebruikt. Duidelijk ziet men, hoe de elastische takjes en bladeren tusschen de knellende banden uitpuilen. Verder is deze voorstelling vooral merkwaardig, omdat hier twee der mysten te paard zijn afgebeeld. De processie naar Eleusis stelt men zich gewoonlijk voor als een lange reeks feestgangers, die den tocht van vele uren te voet aflegden. Wel weet men, dat rijke dames aan rijtuigen de voorkeur gaven, een ondemocratische uiting van weelde, die men met wetten trachtte in te

¹⁾ W. Helbig, *Führer*, I³, 1912, no. 1024; W. Amelung in *Archaeol. Jahrb.* 41, 1926, bl. 256, fig. 9.

²⁾ *Ath. Mitt.*, XXIII, 1898, Taf. XIV; vergelijk XXIV, 1899, p. 58.

³⁾ Prof. A. Minto danken wij voor de fotografieën en vele inlichtingen.

⁴⁾ *3. Hallisches Winckelm. Progr.*, p. 89, no. 28.

⁵⁾ Vergelijk een Campanischen krater, *Journ. of Hell. Stud.*, XXXI, p. 19, waarop een dergelijke schimmel voorkomt.

toomen, — natuurlijk te vergeefs. Uit Demosthenes ¹⁾ vernemen wij, dat de echtgenoot van Midias met een span schimmels naar Eleusis reed, te vergelijken met het witte paard op onzen krater (Pl. 3).

De Atheensche jeunesse dorée liet zeker op dien dag zijn edele rijpaarden ook niet op stal. Te recht noemt Foucart het waarschijnlijk, dat sommigen der epheben, die het escorte van den stoet vormden, bij die gelegenheid, evenals bij andere processies, te paard reden ²⁾.

Dit wordt nog waarschijnlijker, nu wij door dezen krater mogen besluiten, dat ook sommigen der mysten te paard zaten. Weliswaar geldt deze gevolgtrekking met de beperking, aan het begin van dit artikel aangeduid. Wij hebben geen zekerheid, dat de Zuid-Italiësche vazenschilder ons een getrouw beeld geeft van de processie naar Eleusis. Het is niet onmogelijk, dat ook in Zuid-Italië soortgelijke mysteriën gevierd zijn ³⁾. Terwijl men daarbij de takkenbundels nauwkeurig naar het voorbeeld van Eleusis copiëerde, is het denkbaar, dat men door toevoeging van ruiters het feest luister wilde bijzetten, ook al zouden dezen in Eleusis ontbroken hebben. Toch is de waarschijnlijkheid het grootst, dat deze krater ons een even juist getuigenis geeft van de oorspronkelijke, *A t t i s c h e* processie, als de reliefs op een basis met een optocht van mysten, in het museum te Eleusis bewaard ⁴⁾. Ongelukkigerwijze is daarvan slechts één kant goed bewaard: een drom van voetgangers met de bekende feestbundels op den schouder. Wellicht vertoonde een relief op een der drie andere zijden, die nu zeer beschadigd zijn, een stoet, waarin de rythmische stap der mysten

¹⁾ Demosth., *in Mid.*, § 158.

²⁾ P. Foucart, *Les mystères d'Eleusis*, 1914, p. 325.

³⁾ Farnell, *Cults of the Greek States*, III, p. 201.

⁴⁾ Pringsheim, *l. c.*, Taf. I, 1.

4. a. Attische skyphos te Brussel.

4. b. Attische skyphos te Brussel.

werd afgewisseld door getrappel van paarden, evenals in den Panathenaeën-stoet op het Parthenon-fries.

Leerrijk is een vergelijking van deze latere vazen met een afbeelding van hetzelfde onderwerp op een mooie Attische skyphos in Brussel (Pl. 4) ¹⁾, die zoo karakteristiek is van stijl, dat Beazley daarin de hand van een bepaalden schilder kon herkennen ²⁾. Van de weerbarstigheid der sappige takken is hier geen sprake; alles is ondergeschikt gemaakt aan den strengen stijl; een paar golflijntjes tusschen de donkere banden geven een bescheiden aanduiding van de grilligheid van takjes en bladeren. Ook bevinden wij ons hier niet in willekeurige gezelschap: Herakles zelf wordt in de mysteriën ingewijd, zooals blijkt uit de knots, die hij tijdelijk op zij heeft gezet om den mysteriën-bundel en nog een afzonderlijken lossen tak ter hand te nemen; de ruige leeuwenhuid op het hoofd is vervangen door een myrtenkrans. Daar de andere kant van de skyphos de Eleusinische godinnen zelf afbeeldt, als zij Triptolemos uitgeleide doen, zal ook de priester met de beide fakkels geen gewone daidouchos zijn, maar een der heroïsche figuren, die het eerst dit ambt vervulden.

* * *

Na het voltooien van dit artikel ontving de schrijver bericht van Dr. C. C. van Essen, dat hij vazen van denzelfden stijl als onze amphora (afb. 1) heeft gezien in Orvieto (Coll. Faina, 33) en in Triest (hydria, S. 397), waarop vechtende krijgslieden voorkomen, wier schild met veeren versierd is; naar zijn meening zijn al deze

¹⁾ Musée du Cinquantenaire, A 10; beschreven door Pringsheim, *l. c.*, p. 8 en 16. — De foto's danken wij aan Prof. F. Mayence.

²⁾ Toegeschreven aan den schilder der Yale-lekythos; zie J. D. Beazley, *Attische Vasenmalerei*, p. 145, no. 36.

vazen in Chiusi vervaardigd. Een amphora in Orvieto (Coll. Faina, 138) ook met zwarte figuren, maar van een anderen stijl, vertoont een strijd tusschen Herakles, krijgslieden en Amazonen; twee der schilden zijn met veeren versierd; (de veeren gedetailleerd met witte verf).
